

Тарас Шевченко у своїй поетичній спадщині, а зокрема в поемі "Сон", зберіг тяглий зв'язок із бароковою традицією і водночас демонструє індивідуальне розуміння взаємозалежних категорій гріха і кари. Забарвлюючи універсальні мотиви життя і смерті, біблійну мудрість, християнські канони особистісним вільним відчуттям зв'язку між гріхом і карою.

1. Барабаш Ю. "В останню тяжкую минуту...": Мотив смерті в поезії Тараса Шевченка / Юрій Барабаш // Сучасність. – 2006. – №5/6 – С. 124–141. 2. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини XIX століття / Тетяна Бовсунівська. – К., 2001. – 344 с. 3. Дзюба І. М. Універсальні мотиви в Шевченковій поезії / З критичії літ. – К.: Обереги, 2001. – Т. 1. – 975 с. 4. Криса Б. Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть / Богдана Криса. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с. 5. Наливайко Д. Стиль поезії Шевченка / Дмитро Наливайко // Слово і час. – 2007. – № 1. – С. 27–37. 6. Новик О. Традиція використання барокового мотиву гріха й покари у творчості українських поетів-романтиків / Ольга Новик // Слово і час. – 2008. – № 2. – С. 69–74. 7. Слова и рѣчи Іоанна Леванды, протоієрея Києво-Софійського собора: В 3 ч. – Спб., 1821. – Ч. 2. 8. Сулима М. М. Грѣхи розмаїтї: елітиміїні справи XVII–XVIII ст. – К., 2005. – 256 с. 9. Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / [Барабаш Ю., Бороць О., Дзюба І. та ін.]. – К.: Наукова думка, 2008. – 376 с. 10. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII століття / [Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень]. – К.: Наукова думка, 1978. – 604 с. 11. Українське бароко у 2-х томах: [зб. наук. праць / упорядкув., ст., пер. і прим. Л. Ушкалов]. – Харків: Акта, 2004. – Т. 1. – 635 с. 12. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть / Леонід Ушкалов. – Харків: Акта, 1999. – 216 с. 13. Чижевський Д. М. До проблем українського бароко // Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. – К., 2003. – 468 с. 14. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1977. – 598 с. 15. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: У 2 кн. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 728 с.

А. Гудима, асп.

СПОКУТА ЯК ШЛЯХ ТВОРЕННЯ СЕБЕ ГЕРОЯМИ ЛІРО-ЕПІЧНИХ ПОЕМ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджується спокутний шлях героїв ліро-епічних поем Т. Шевченка, визначаються чільні етапи творення героями себе.

Ключові слова: Т. Шевченко, спокута, творення себе, сповідь, проща, дім.

В статтє исслеуется искупительный путь героев лиро-эпических поэм Т. Шевченко, определяются главные этапы созидания героями себя.

Ключевые слова: Т. Шевченко, искупление, созидание себя, исповедь, Богомолье, дом.

The article deals with the problem of expiation of Shevchenko's lyrical epic poems. The main stages of creation of the heroes are investigated.

Key words: T. Shevchenko, expiation, creation of oneself, confession, pilgrimage, and home.

В ліро-епічних поемах Т. Шевченка чільним виступає мотив спокути. Засобом спокути в універсумі священного усувається запламованість, посягання на порядок, моральний переступ Шевченкових героїв, а частіше героїнь. Таке відродження – один зі способів подолання зла.

Спокута героїв ліро-епічних поем є творенням ними себе, оскільки ціллю стає не аскеза, а відродження до повноцінного життя.

© Гудима А., 2011

Досвід страждання змінює людину: акт творення себе стає першим кроком до творення майбутнього і світу навколо. Згідно з письменником, винуватці здатні перетворитися на праведників, проходячи акт творення шляхом примирення із собою, зі своїм кривдником, з минулим і теперішнім; відбувши суди Божий і людський.

Слідуючи за християнською традицією, прощення тяжкого гріха, вважає Т. Шевченко, здійснюється через два основоположні моменти: *сповіді й спокути*.

Необхідною умовою сповіді є присутність того, з ким можна поділитися сокровенним і наболілим, внаслідок чого тягар полегшується. У повісті "Художник" знаходимо такі міркування письменника з цього приводу: "Как бы человек ни страдал, какие бы ни терпел испытания, но, если он услышит одно приветливое, сердечное слово, слово искреннего участия от далекого неизменного друга, он забывает гнетущее его горе хоть ненадолго, хотя на час, на минуту. Он совершенно счастлив. А минута полного счастья, говорят, заменяет бесконечные годы самых тяжелых испытаний!" [8, 190]. Таке переконання письменника перегукується із заявленим Аристотелем. У 3 книзі "Етики" серед десяти ліків від страждань на першому місці за важливістю і дієвістю він ставить співчуття друзів і співстраждання; вказуючи ще й такі рецепти: "спостереження оточення; порівняння бід з більшими; обдумування гріхів; покірність провидінню; образ добра із перенесених бід; будь-яка насолода; все, що зменшує меланхолію; плач; нарешті, сон" [2, 412–413].

Значення співстраждання, співучасті та причетності, відгуку на слово та дію – може бути вирішальним у житті людини. В ліро-епічних поемах прагнуть почутості однаковою мірою і страждальники, і сам ліричний герой. Цілком переконано можемо ствердити: Т. Шевченко постулює сприйнятість як запоруку тривання.

Відьма виповідає свою долю циганові; останні слова Наймички, звернені до сина по прощення, служать своєрідною сповіддю, – Ганна не просто визнає себе матір'ю Марка, а й кається: "Прости мене! Я каралась / Весь вік в чужій хаті... / Прости мене, мій синочку!" [6, 342], – значною мірою через тримання в таємниці свого покритництва. Варнак з однойменної поеми ділиться історією свого життя з розповідачем, у 2-й редакції "Москалевої криниці" саме Варнак розказує про праведного Максима і свої злочини щодо нього. Мовлячи про вбивство москаля Максима, преблагого мужа, праведного і святого, відзначає В. Смілянська, він "наче карає себе ще раз і ще раз, сповідаючи про це" [5, 281]. Сповідь – необхідна умова очищення: винуватець повинен визнати свою провину, якщо ж переступ зберігається в таємниці – осквернення триває; "спустошувальна дія зла посилюється і множиться, набуває великого охоплення" [4, 544]. Понад це померти без сповіді все одно що пропасти: "...Без сповіді святої умирають, / Пропадають" ("Невольник") [6, 308].

Повертаючись до чільної складової спокути – молитви, спостерігаємо, поет стверджує необхідність як особистої молитви (Сліпої, Відьми), так і за іншого, особливо кривдника. У таких різних поемах, як "Відьма", "Сретик", "Неофіти", присутній цей мотив. Покритка молиться за пана; Іван Гус – просить Господа помилувати і простити своїх кривдників; неофіти за покликом Алкіда – закликають молитися за ката лютого по їхній смерті. Наймичка налаштована: "...молитимусь, / Із самого неба / Долю виплачу сльозами / І пошлю до тебе" [6, 330] – і досягає бажаного. Однак не кожна молитва настільки дієва: прохання односельців за Княжну, для яких вона була святою матір'ю, не рятує дівчину і покривджених людей.

Наразі безпосередньо звернемо увагу на ті поеми митця, героїнями яких постають покритки. Невід'ємною частиною спокутного шляху звенення виявляється акт *прощі*. Чумаки в поемі "Катерина" приймають дівчину за прочанку: "Іде шляхом молодиця, / Мусить бути, з прощі" [6, 101]. Сліпа йде на прощу до Києва й Почаєва: "Святих угодників молить / І душу страстную, рыдая, / Молитвой думала смирити" [6, 225]. Відьму відправляє молитися Богові до Києва пан. Ганна вирушає на прощу до Києва, коли відбувається підготовка до весілля Марка; згодом повторює цей акт ще тричі. Княжна спочила в монастирі, що є не просто прощеною – її могила визнається святою.

Така правдива проща необхідна для зцілення душі. Інакша – здійснювана християнами, які зневажили науку Христа, чиї вчинки гірші від диких звірів, проте супроводжувані биттям поклонів: "...в добрий час / У Київ їдьте щороку / Та сповідаєтесь нівроку, у схимника" [7, 101].

Життя покритки часто уможливлюється через її опіку про дитину. Спокутуючи свою провину, матір полегшує долю байстрюка (зокрема, Наймичка). Переступ не може залишитися неспокутуваним, стверджує митець. Якщо відповідальності уникає сам винуватець чи винуватиця, за нього відповідає дитина: за матір – син Катерини, за батька – Княжна, що перетворює їх на спокутників. Тож важливо, щоб кожен сам ніс відповідальність за свої провини.

Діти – "велика Божя благодать", переконаний Т. Шевченко, оскільки пробуджують, утримують у світі душу матері, особливо покритки, відповідальністю за них. Під час повернення додому Відьмі, уражуваній насмішками, тільки жаль до дітей перешкоджає звести рахунки з життям. З одного боку, вона розуміє: "Вони (діти) з'їдять мене колись...", а з другого – мріє привести дитину, бодай каліку, інтуїтивно відчуваючи в цьому можливість самовідновлення. Подібне спостерігаємо й в поемі "Москалева криниця": тільки жаль до маленьких діток завадив вдові піти в черниці або втопитися. Княгиня також з дитиною "ніби на світ народилась" [7, 27].

Переступ покритництва спокутується протягом усього життя, часто пов'язується зі здатністю до *прощення* кривдника. Прощення є і шляхом до праведності, за Т. Шевченком.

Батьки прощають Катерині й Відьмі; Відьма і Сліпа – своїм кривдникам; Сліпа хоче отримати прощення доньки Оксани; тоді як Микита не прощає Титарівну, а люди – покриток: не звертаючись до жодних інстанцій поза собою. Їхній суд безапеляційний. У "Щоденнику" від 15 липня 1857 р. Т. Шевченко пише: "Релігія християнська, як ніжна матір, не відкидає навіть і злочинних дітей своїх, за всіх молиться і всім прощає. А представники цієї лагідної, люблячої релігії відкидають саме тих, за кого повинні були б молитися". Сам Т. Шевченко завжди залишає за героєм можливість каяття, не беручи на себе функції судді. У той же час кривдник не викликає в громади (тих, ким покарані покритки) осудження та потреби бути прощеним.

Через прощення приходять до праведності Максим із поеми "Москалева криниця", безіменний герой з поеми "Меж скалами, неначе злодій...", Відьма з однойменного твору.

Шевченкові ліро-епічні твори вказують на важливе значення прощення й другого рівня: кривдниками праведників за те, що ті простили їм. Варнак не прощає Максимові, як і Відьму не допускають до пана, коли той вже перебуває при смерті.

На шляху спокути важливою, навіть вирішальною виступає *роль дому*. Відбуваючи покарання, винуватиці-покритки та винуватці-варнаки переважно приречені до безхаття. Позбавлення оселі є найбільшою втратою, що руйнує цінність самого буття людини. Таким вироком виступають найми, нав'язувані односельцями Сові з однойменної поеми; Максимові (чию хату спалюють), однак він відмовляється від такого "добродіяння". Не меншим боєм стає розуміння "бездоглядності" набутого, у тому числі дому, через що, зокрема, побиваються Трохим і Настя з поеми "Наймичка" [6, 331]. І, звичайно, простір попідтиння, до якого приречена покритка.

На засланні, подвійно поневоленій: чужиною й заборonoю писати і малювати, Т. Шевченко продовжує жити надією побачити свою безталанну Україну. Її цілющу, життєдайну властивість глибоко відчував письменник й у хворобі, у переддень смерті промовляючи: "От якби додому, там би я може одужав".

Концепт "Дому" поруч із такими, як Поле і Храм, формує символіко-тематичний ряд (запропонований М. Гайдегером). Відповідно до загальнолюдських референтів, він "характеризує антропоцентричне буття від сім'ї до національної солідарності"; це "ніша людини в Універсумі" [3, 292]. Оселя уособлює окремих цілісний, повноцінний, гармонійний світ як втілення Дому, Поля, Храму: її будівництво, набуття – це створення святини, занепад – руйнація; найважливіше – внутрішньої.

Якщо Дім перестає бути Храмом і Полем, така розірваність концептів свідчить не лише про відсутність гармонії, але й постає драматичною, що виявляється в ліро-епічних поемах Т. Шевченка через роль палат у житті героїв.

Спокутуючи, вони набувають дім. В аспекті міфу, який викладає сакральну історію, і відповідно входить у межі часу "сакрального", одночасно вихідного, першопочаткового і в той же час безкінечно повторювального" [9, 28], через "повернення до витоків" може здійснитися народження заново. Повернення **додому** – це підсумовування певних етапів або цілого життя. Саме дім, а не палати володіє здатністю перероджувати. Після довгої відсутності в роз'їздах із москалем, прибувши додому, Відьма застає живим батька й здобуває його прощення, що дозволяє їй примиритися із собою.

Серед Шевченкових героїв немає того, хто б зрікався своєї землі й дому (такий мотив властивий єдиній героїні вірша "Не кидай матері, казали...", яку, проте, можемо назвати приспаною). Що стосується кривдників, то, спостерігаємо, їхнє повернення до маєтку, де раніше занапащали дівчат і знайдення там своєї смерті також не випадкове. Вони занапащали душі там, де руйнують долі своїх неповинних жертв. Відтак, і повертаються на місце злочину, щоб загинути.

Батьківщина, за Т. Шевченком, уособлює духовне начало, – не любов до рідної землі свідчить про душевне каліцтво, – тому віднайдення її і духовно, і фізично здійснюється як внутрішнє становлення й відродження людини. Повернення на батьківщину, справедливо зауважує Л. Задорожна, є поверненням "у вищу якість свого буття" [1, 31]. Водночас коли герой приходить до розуміння безповоротності втрати України, він позбувається життя, продовжує дослідниця, адже воно "можливе у своїй відбутності лише завдяки наявності змоги до повернення" [1, 30]. Вважаємо дуже точним спостереження Л. Задорожної: відхід від батьківщини "сприймається як "падіння" людини ("не людське "падіння" внаслідок зужитості моральних якостей особистістю"); цим пояснюється постійне поривання людини за усвідомленою втратою і завмирання (згасання) людського життя внаслідок неможливості повернення до втраченого" [1, 30].

Простір чужини в жодному разі не може впливати оновлювально, оскільки людина духовно споріднена зі своєю батьківщиною. Так стається з Катериною, прогнаною з батьківського дому, з рідної землі. Її шлях лежить з України на чужину – в Московщину; тоді як Відьми – із чужини в Україну. У першому випадку москаль покидає дівчину, у другому – забирає її з собою. Таке повернення, наближення до центру як місця розташування добра поруч з іншими є однією з причин пройдення Відьмою шляху спокути.

Згадавши Україну, нерідного батька і нерідну сестру Яріну, Невольник здійснює спробу втечі. Варнак з однойменної поеми найбільше страждає від того, що "так і загине на чужині в неволі". Розповідач закликає його плекати надію, щоб серце, умите сльозами, полинуло із чужини на свою країну. На переконання Т. Шевченка, життя тоді має зміст, коли зберігається зв'язок з Україною.

Тож, проходячи спокутний шлях, страждальні герої ліро-епічних поем Т. Шевченка внутрішньо перероджуються, досягаючи навіть праведності. При цьому важливим у творенні себе є роль дому й рідної землі, що, уособлюючи духовне начало, через фізичну причетність до них здійснюють вплив, що оновлює. Безсумнівно, прощення в системі Шевченкової етики виступає її основою, а спокута загалом – універсальним шляхом творення героями себе.

1. Задорожна Л. М. Співвідношення символів у поезії Т. Шевченка // Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць, присвячений 185-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. – К.: Видавничий центр "Київський університет", 1999. – С. 26–49. 2. Козачинський М. Книга третья. Нравственная философия, или этика // Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / Сост., пер. с лат., вступ. статья и прим. М. В. Кашубы. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 297–414. 3. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 367 с. 4. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М.: Педагогика-Прес, 1994. – 608 с. – (Серия: "Психология: классические труды"). 5. Смілянська В. "Святим огнемним словом..." Тарас Шевченко: поетика. – К.: Дніпро, 1990. – 289 с. 6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – 784 с.: портр. 7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.: портр. 8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 4: Повісті. – 2003. – 600 с.: портр. 9. Еліаде М. Аспекти мифа / В. Большаков (пер. с фр.). – М.: ИНВЕСТ-ППП, 1995. – 240 с.

Л. Жванія, асп.

ТАНАТОЛОГІЯ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА ТА ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті досліджується семантика теми смерті в творчості Т. Шевченка та Лесі Українки. Розвиток і модифікація цієї теми залежно від світогляду митців, особливостей їхніх філософських та релігійних переконань.

Ключові слова: смерть, вбивство, самогубство, самопожертва, злочин, покаяння.

В статье изучается семантика темы смерти в творчестве Т. Шевченко и Леси Украинки. Развитие и модификация этой темы в зависимости от мировоззрения авторов, особенностей их философских и религиозных убеждений.

Ключевые слова: смерть, убийство, самоубийство, самопожертвование, преступление, покаяние.

The article reveals the semantics of the death theme in T. Shevchenko's and L. Ukrainka's creative works, development and modification of this theme depending on the artists' world outlook, peculiarities of their philosophical and religious convictions.

Key words: death, murder, suicide, self-sacrifice, crime, repentance.

Танатологія, за визначенням К. Ісупова в енциклопедії "Культурологія. XX век" – це "філософський досвід опису смерті". Разом з тим свої форми осмислення феномену смерті пропонують релігія, міфологія, література, мистецтво загалом, адже ця проблема є однією з фундаментальних, сягає основ буття. Кінцевість земного існування змушує роздумувати про сенс життя, про призначення людини.

© Жванія Л., 2011